

Razum, ki je pozabil

Ko se v pretežno katoliški reviji pojavi tema filozofija religije, vsi nekako že pričakujejo, da bomo spregovorili o primatu religije, o nemočnem razumu, o sv. Tomažu, bogastvu Svetega pisma in predvsem o resnici (z malo in/ali veliko začetnico). Citati se pogosto začnejo s sv. Anzelmom ali sv. Tomažem, gredo do Descartesa, Kanta in Leibniza, se ustavijo pri Russellu in Nietzscheju, bolj hrabri tudi pri Echakrtu in Heglu, vsi pa končajo pri Heideggerju in postmoderni filozofiji. Bralci pričakujejo apologijo vere, če že ne kar krščanstva, in zato ne želimo razočarati ...

Verjetno drži, da se je filozofija religije začela – tako kot domala vse, kar je filozofskega – z Grki. Natančneje s Sokratom oz. s Platonom. Ali je bilo seme filozofije religije že zasejano pri predsokratikih, je pogosto težko doreči, saj religiozna nota ni bila tuja naukom za javnost, kaj šele skritim naukom. Zgodba filozofije religije se nadaljuje skozi antiško, dobi monoteistični pridih, se nadaljuje v temačni srednjeveški misli, doživi obrat z novim vekom, kritiko v dobi nemške klasične filozofije (in sorodnih filozofskih "gibanjih" 18. in 19. stoletja) in, preden se prav zavemo, smo v postmoderni. Tako je filozofija religije enako kot njene sestrške veje, grška pogruntavščina, ki nam danes diktira način razmišljanja in vsiljuje vzorce, ki niso skladni z našim časom, pripoveduje o resnicah, ki jih nismo zmožni dojeti, ali pa je premalo reflektirana.

To, kar želim predlagati, pa je drugačna predstavitev filozofije religije. Trdim namreč, da se filozofija religije ni začela z Grki, niti z judovsko, niti z islamsko filozofijo, četudi so predvsem slednji prvi, ki so tematizirali ključna poglavja filozofije religije, ki so še danes aktualna, ampak se je rodila v Becu in odrasčala v benediktinskem samostanu.

Seveda ostaja nesporno, da so o razumu in veri, o obstoju boga (Boga), o religiozni resnici itd. na filozofski način prvič spregovorili prav Grki, čeprav bi za vsakega od njih (z izjemo včasih težko razumljivih predsokratikov in Sokrata) našli razlog, ki govori proti tej tezi. Dejstvo, da so vendar Platon z "idejo Dobrega", Aristotel z "negibnim gibalcem", Plotin z "enim" pisali filozofijo religije, ostaja neizpodbitno. Vendar je šele Anzelm iz Beca tisti, ki je zastavil in izoblikoval vprašanje religiozne epistemologije in predmeta filozofije religije. © času do Anzelma praviloma govorimo kot o času "boga v okviru metafizike", z Anzelmom pa se začne teodiceja. In če je kasnejša teodiceja vsaj na videz drugačna kot ta, ki jo zastavi Anzelm – žal nisem kompetenten, da bi se posvetil podobnosti Anzelmovega Proslogiona in Leibnizeve Teodiceje – je v ospredju temeljna lastnost filozofije religije, apologija.

Filozofija religije je v prvi vrsti apologija in ne filozofski sistem, kot se je nehote zdelo v zgodovini filozofije. Njeni začetki pa tičijo v zgodnjem srednjem veku predvsem zato, ker so prejšnji spisi, ki obravnavajo filozofijo religije, postali aktualni kasneje, ko smo začeli

iskati izvire te misli. Sicer je res, da bi lahko to rekli za domala vsako vedo in rigorozno uporabili Heglov vzorec, da je veda šele takrat veda, ko se tudi sama tako poimenuje in razume, pa obstaja še en velik argument v pride tej tezi: vsi vidnejši spisi o filozofiji religije se spopadajo primarno z ontološkim dokazom, teme iz antične, judovske in islamske filozofije so manj pomembne. Sv. Tomaž, Descartes, Kant, Hegel, Nietzsche, Russell, Heidegger in vsi po krivici izpuščeni filozofi so se ukvarjali predvsem z vprašanjem ontološkega argumenta – torej pretežno z možnostjo filozofskega razmišljanja, ki bi samo dognalo razodeto resnico. Za razumevanje filozofije religije je torej pomembno, kako razumeti njeno apologetično naravo in kaj to pomeni za njo.

Zgoraj povedano seveda ne pomeni, da je temeljno besedilo filozofije religije apologija. Prav obratno, Anzelmov Proslogion je hvalnica novi metodologiji, ki nasprotuje biblično dogmatičnemu načinu poučevanja v samostanskih in katedralnih šolah. Če se želimo resnično približati Proslogionu (in celo Monologionu), moramo vzeti v zgodovinskem kontekstu in predvsem v celoti. Nekaj, kar je bilo tradiciji, ki je zmeraj obdelala začetek slovitega spisa, tuje. Ta slaba filozofska razvada, da se najpogosteje navajajo uvodi in prva poglavja del drugih filozofov in tako povzroča izkrivljenje celotnega dela, če že ne spretno skrije nepoznavanje celotnega besedila, se odraža celo v znamenitih "Tomaževih poteh" – prav tako temeljno besedilo filozofije religije. U prvem členu drugega vprašanja teološke sume nam sv. Tomaž na hitro in grobo povzame razmišljanje sv. Anzelma in ga presenetljivo umesti v tok razmišljanja, ki izhaja iz Aristotelove logike (v širšem pomenu), kar seveda drži, saj so se v Anzelmovem času prebujali teksti Aristotelove logike, zato je zanimivo, da je ta veliki poznavalec Aristotela v Anzelmovem spisu prepoznal prav omenjeno sled. Proslogion je vse do danes deležen tega obravnavanja, komentarji celotnega spisa pa so prepuščeni peščici zgodovinarjem srednjega veka in zgodovinarjem srednjeveške teologije, saj očitno niso pomembni za teologijo in/lali filozofijo.

Resnici na ljubo pa je prav celota tista, ki nam pokaže, da je t.i. ontološki dokaz obstoja Boga, le teza, le vprašanje, ki ga Anzelm zastavi poslušalcem, učencem samostanske šole, ki ga nato dokaže in hkrati navaja dokaze proti njemu. Nikakor ne gre za izdelano sholastično metodo quaestiones, vendar nam podrobno branje razkrije začetke te metode. Usak seznanjen s to metodo pa ve, da lahko "preplonka" sholastični formalizem in prebere samo vprašanje in odgovor, in Anzelmov odgovor na vprašanje "ali je razumsko dokazljivo, da Bog obstaja" je: da, ampak ... Zanj, tako kot se spodobi za srednjeveškega meniha, nikdar ni bil sporen obstoj Boga, še več, vsebina tega, kar Bog je, je zanj, v skladu z ves čas prisotno negativno teologijo sv. Dionizija, nespoznatna. Bog je tisti, ki je zmeraj več kot le "dober", "popoln", "vsemogočen", Bog je na koncu celo več kot Bog. Za Anzelma je Bog "prihajajoče spoznanje", vendar to nas naj tukaj ne zanima. To, kar pa je pomembno za našo temo, je, da je kljub pogosto vajenemu potvarjanju zgodovine filozofije izvleček iz Anzelmovega Proslogiona, ki nam je vsem znan kot "ontološki dokaz", presenetljivo dober odraz temeljnega sporočila sv. Anzelma, njegov "fides quaerens intellectum".

Apologija filozofije religije je apologija verujočega razumevanja in razumevanja verovanja. Seveda z lahkoto odkrijemo velike razlike med Anzelmovo apologijo in npr. Descartovo ali celo Leibnizevo apologijo, je pa še vedno apologija in za sleherni apologijo je jasno nekaj: apologija je nekje vmes. Apologeti se razumejo kot vstopna vrata za "tiste tam zunaj", vsebina njihovih apologij pa je zmeraj oboje, tako tisto, kar zagovarjajo, kot tisto, proti čemu so. Deloma je to posledica retorične oblike apologije, ki mora po samih zakonitostih antične retorike najprej nagovoriti poslušalce – "tiste tam zunaj" – in izpostaviti njihove dobre lastnosti, potem pa začeti z grajo. Tako sv. Pavel, mojster te retorične oblike, v vseh svojih pismih (z izjemo pisma Galačanom, kjer je očitno bil res besen) najprej pohvali kreposti vernikov in se spominja "dobrih časov" z njimi, šele nato našteje vse možne pregrehe in napake skupnosti, zaključí pa tako, da je poslušalcem jasno, da se bo potrebno spremeniti, in jih hkrati opomni, da so v samem jedru vseeno dobri. Apologija je žanrsko podvržena tej strukturi, saj sicer ne bi imela dometa, ki ga želi, ker je stran, ki ji je namenjena, ne bi niti pogledala in bi apologija dočakala Sokratov konec. Posebnost apologije pa je, da ne nagovori samo "tistih tam zunaj", ampak nagovarja tudi te, ki so znotraj, in ne hote, vendar premišljeno, na novo izpove resnico, ki jo zagovarja – jo na novo premisli, da najde podobnosti in razlike. Za skupnost, od koder je apologija zrasla, se tako pokaže nekakšno pomanjkanje v obliki pozitivnega nagovora nasprotne strani – pripoznanje.

Filozofija religije pripoznava religijo. Tukaj je posebna, saj ostale filozofije ne potrebujejo tega pripoznanja, ker si predmet določajo same. Tako je ontologija, ki trdi, da ni bivajočega, še zmeraj ontologija, medtem ko filozofija religije nima te moči – religija je v tem smislu dana, kot nekakšno besedilo ali tradicija. V Anzelmovem času je bila ta pripoznava še enostavna, saj je bila zanj religija tisti presežek, do pristanišča katerega prideš z umom (tema, ki jo je poznal že sv. Avguštin). Za Leibniza in tudi Kanta je to bila tiista meja razuma, naj bo to zaradi zla, ki je nerazumno, ali zaradi omejitve uma samega. Pa danes? Danes je pa vse bolj spomin – danes bi morala biti spomin. Nekateri, nikakor ne vsi, iščejo ta prostor spomina, ki ni spomin na dobre stare čase, ko smo še imeli temelj – to je danes vse bolj težava fizike in kvazifizikalnih spisov – ampak spomin na mišljenje samo. Razum je postal prazen in metodološka razčlenitev ga je osiromašila. Deluje kot dobro naoljen stroj, ki je obstal, ker ni več vsebine. V tem kontekstu je to pripoznanje filozofije religije prikaz pojmov, ki jih je razum pozabil, da se je dokopal do svoje metode.

Te pojme seveda zapolni izkustvo ali celo nadzorovano znanstveno izkustvo, vendar obstajajo tudi pojmi, ki presegajo izkustva (ne nujno iz religije), a so še vedno pomenljivi. Nikdar nisem verjel in nasedel racionalni etiki – njeni temelji so nujno izven nje same, pa naj bodo religiozni, zakonski ali celo antropološki; očitno je, da etika ne more stati sama zase. Da ne bo pomote, to ni zagovor točno določene predpostavke etike, npr. krščanske. To, kar lahko filozofija religije prispeva na tem področju, je drugačne pojme, do katerih um sam ne more priti, npr. mučeništvo. Razumno je, ali pa celo ne, je pa razumna predpostavka, da se življenje (ki sicer ni filozofski pojem) želi ohraniti, zato je samomor ali celo mučeništvo – pasivna smrt – nerazumno. Zakaj bi nekdo hotel nasproto-

vati tako jasni zahtevi kot je samoohranitev? Kaj je lahko večjega kot pa življenje samo? Kakšen diktat lahko povzroči ideja o mučeništvu? Mučenništvo ni pojem razuma – je pa razumljivo. Mučenništvo je negacija razuma samo, kolikor smo prepričani, da je samo ena razumna metoda definicije pojmov. Če te predpostavke ni, se odprejo mejne tematike razuma, ki pa zaradi svoje navidezne nerazumskosti niso nič manj pomenljive. To, da obstajajo vzgibi, ki naredijo človeka v mučenca, in da lahko o mučeništvu razumno spregovorimo (spet referenca na sv. Avgušтина), je nekaj, kar je razum pozabil, in zato je naloga filozofije religije, da opomni um s svojim pripoznanjem, da obstajajo pojmi tišine, ker razumsko ne moremo (vsaj še ne moremo) spregovoriti o njih. Da obstaja etika, ki se konča na odnosu jaz-ti in ne more iti naprej. Da obstaja svetništvo, ki presega dobrotelost in ki presega ljubezen do sveta, ki celo deluje kot “norost”, a vendar vzbuja strahospoštovanje v tistih, ki so svetništvo videli. Da obstaja srčnost, življenje, smrt in preživetje ... to je razum pozabil in na to lahko opomni filozofija religije.

Vendar naj dodam lepotni popravek k pričakovanemu: če ti pojmi obstajajo, še ne pomeni, da so takšni, kot jih razume religija – ali z besedami Derridaja: to še ne pomeni, da je tudi “resnica teološka”.

Jani Šumak

Zvone Žigon: Cikel Kamen in upanje, Velikanova pot (Giant Causeway, S. Irska)